

իշխանն էր, եւ կը մնայ մինչեւ այսօր, ինք է որ մեզի տուած է նորազգացներ որ Մոփասսանի լաւագործներուն կը հաւասարին, իր մէջ Մոփասսանի կտրուկ, յստակ, լիալիր ոճը եւ աւարդ, ուժեղ, համեղ պատմաւածքը կը գտնենք՝ մերթ Տօտէական խաղաղատարների մը խառնուած: Ու երբեմն բանաստեղծական, նոյն իսկ քնարերգական, քնքուշ ու կախողին շնչող մը կ'անցնին հոն, որ հայկական է, իր արիւնին ծնունդն է, եւ որ իրեն կուգայ Ակնէն որմէ սերած էր: Ան հարազատ գաւաի մըն էր Ակնայ գմայլելի ժողովրդական բանաստեղծներուն, — ինչպէս հարազատ գաւաի մըն էր նաեւ Ակնցի գոող, յանգուտ, արիւնասաւէր, արուեստասէր ու վայեղամոլ ամրախներուն, — առհաւական խորին ազդեցութիւններ որոնց վրայ իր ի ծնէ ըմբոստ, անգուսպ, զարտուղասէր, ինքնատիպ անհատական խառնուածքը՝ աւելցուցած էր երրորդական մշակողութներէն նախընտրաբար առնուած ազատասիրական, ռամկամարական, յեղափոխական մտայնութեան՝ եւ իրապաշտ կենդանի, ուղղակի գրականութեան տարրեր: Անշուշտ, ան գուտ բանաստեղծ մը չէր, բանաստեղծ չէր՝ ամէն բանէ առաջ, իր ոտանաւորներուն մէջ որ լաւ շարադրուած ու տաղաչափուած են, խնամքով եւ կիրթ ականջով գրուած սիրուն չէր կան, որ սակայն չեն հասնիր իր արձակ էջերուն զօրութեանը, խորութեանը եւ կատարելութեանը: Այդ արձակ էջերուն մէջ գիտողի ու հոգեբանի, վերլուծողի եւ քննադատի, բարեբերու եւ տիպարներու հօգը նկարչի ձիրքերն են որ կը տիրապետեն, բայց անոնց վերեւ մերթ կը սաւառնի բանաստեղծի ջերմ ու թեթեւ թեւաւոր շունչը, զգայական քնարերգակի երազանք մը, թունդ ելած սրտի փղձկող յուզումք մը: Ատիկա չի տիրապետեր հոն — բարեբաղդաբար, որովհետեւ ատոր համար է որ իր նորազգացներն այնքան առոյգ են, կենդանի եւ բնական — բայց թանկագին տարր մը կը կազմէ, էական տարր մը, որ անհրաժեշտ է անոնց լիութիւնը գոյացնելու, գանոնք իրապէս զօհրապական դարձնելու համար: Իր մէկ քանի էջերուն մէջ, որ սակաւաթիւ են, բանաստեղծը գրեթէ մինակ կ'իշխէ, ատոնցմէ է, եւ այդ շարքին գեղեցկազդներն են, յեփանք, զոր կ'արտատպէս լինափոխ այս թիւին մէջ:

Այդ «ամաթէօտ» իր բազմազգաց եւ բազմազգօս ու վերջելը բազմահոգ ու բազմատանջ կեանքին մէջ, տուած է նորէն բաւական մեծ թուով գեղեցիկ եւ անկորուստ էջեր, որոնց մէկ մասը ինքն իսկ ամփոփեց երեք հատորներու մէջ, եւ որոնց մնացեալը երեք-չորս հատոր կրնայ կազմել, սքանչելի ամբողջութիւն մը, ուր մանրագին քննադատը կրնայ անշուշտ գտնել թոյլ մասեր ինչպէս ու եւ մեծ գրագէտի մէջ, ուր մերթ շարագրութիւնը, ոճը, լեզուն՝ երկու խոշոր դատի մէջ հապճեպով գրական էջ մը արտագրող մարդուն անխուսափելի տկարացումները, անհաւասարութիւնները ցոյց կուտան, բայց որուն մէջ ինչ որ լաւ է, յաւոյ է, ինչ որ հեղինակը կըցած է մասնաւոր խնամքով գրել, յղկել եւ աւարտել, առաջնակարգ է, մէկ հատիկ իր տեսակին մէջ, եւ Զօհրապին կուտայ՝ Փաւստոսէն մինչեւ թիկատիցի մեր մեծ արձակագիրներուն շարքին մէջ՝ առաջին տեղերէն մէկը:

Ա. ԶՊԱՆԵԱՆ

Բեքա, 18/31 Յունուար 1914, Ժամր 4

Սիրելի բարեկամ,

Այսօր, այս Ժամուն, Հայկական բանասիրողութեանը պայմանագիրն ստորագրուելու վրայ է Բ. Դրան եւ Ռուսիոյ գեասպանտան մէջ:

Նամակիդ պատասխանն ուշացուցի դիտումը որայն զի այս աղուոր լուրով զարդաբեմ զայն եւ ուրախացնեմ քեզի որ այդքան տարիներէ ի վեր մեր գգնադրաւորն Նուրիքը եւ կեանքը ու տաղանդը:

Շունչ մը առնենք, երկար շունչ մը: Վալրկեան մը աւելի մեծ բան մը ամփոփելու ալ ելանք, վալրկեան մըն ալ ամէն ինչ կորնցուցինք, երկիւղով տառապեցանք. ոչ մին եղաւ ոչ միւսը. բան մը

ձեռք բերենք. կարելու բան մը անսխառն-
լիորէն Եւրոպայի հսկողութեան մասին
ձեռք բերինք Հայաստանի մէջ:

Այս է իսկական եւ մեծ արժէքը մեր
գործին: Շահ ու զենի հաշիւ մը ընեմ:
Շահեցանք.

1. Տալ տարուան համար Պետու-
թեանց հաճութեամբ անուանուած երկու
Եւրոպացի ընդհ. քննիչ (իրօք գործադիր
իշխանութեան գլուխ) ամէն ճիւղի ըն-
դարձակ իրաւասութիւններով, որ վարչա-
կան, արդարութեան եւ ժամտարմըրիին եւ
փոխիին վրայ իշխանութիւն պիտի ունե-
նան:

2. Մեր լեզուի գործածութիւնը պաշ-
տօնատանց եւ դատարաններու մէջ:

3. Առժամանակեայ Համեմատական
մասնակցութիւն ժողովրդական ախոռնե-
րուն համար (մինչեւ որ մարդահամար
կազմուի՝ կէս առ կէս Պիթլիի եւ վանի
վիլայէթներուն մէջ, միւս 4 վիլայէթնե-
րուն մէջ Համեմատական՝ արդի մարդա-
համարի համաձայն, բայց պայմանով որ
անոնց մէջ Հայոց թիւերը սրբագրուին
մեր առաջնորդներու տալիք անուններու
ցուցակներու համեմատ. թէ որ մէկ տա-
րիէն մարդահամարի գործողութիւնը չըլ-
լայ, էրպրումի մէջ ալ կէս առ կէս պաշ-
տօններ):

4. Հանրային բոլոր պաշտօնները կէս
առ կէս, բայց կարելիին սահմանով. նոյն-
պէս ոստիկանութիւնը եւ փոխի:

5. Հողային հարցի կարգադրութիւն
Եւրոպայի ընտրած քննիչի հսկողութեան
տակ:

6. Կրթական տուրքէն մեր բաժինը՝
համեմատութեամբ ոչ թէ մեր թիւին այլ
մեր վճարած տուրքի քանակին:

7. Համիլիթներու կանոնաւոր բանակի
կանոններուն ենթարկումը. միայն մէկ
տարի զենքի տակ մնալին, Հայոց ալ հոն
մտնելը եթէ կ'ուզեն, եւայլն:

Կորսնցուցիք՝

1. Հայկական բոլոր վիլայէթներէն մէկ
հայկական նահանգ կազմելը եւ ասոր հե-

տեւանքն ըլլալով մէկ ընդհ. ժողով եւ
մէկ ընդհ. կառավարչի ունենալու ձեւը.

2. Մշտնջենական հանգամանքն ընդհ.-
կառավարչի Պետութեանց հաճութեամբ
անուանումին:

Առաջին կորուստը սկիզբէն ի վեր աչ-
քի առջեւ ունեինք երբ որ մեր ծրագիրը
պատրաստեցինք եւ միշտ դիտել տուի որ
Դուռը երբեք չի պիտի հաճութիւն տայ
մէկ Հայաստան մը կազմելու ծրագրին,
ըսի որ անիկա վիլայէթները պիտի պահէ-
ատիկա նախատեսուած էր: Ընդհ. կառա-
վարչի տեղ ընդհ. քննիչի անուանումը
աւելի բաւերու հետ խաղալ է քան թէ
հիմնական փոփոխութիւն, վասն զի ընդհ.-
քննիչը ընդարձակ իրաւասութիւններ ունի
եւ աւելի գործադիր իշխանութիւն է քան
թէ քննիչ իշխանութիւն:

Եւրոպացի ընդհ. քննիչի Պետութեանց
հաճութեամբ միայն 10 տարուան համար
անուանումը զմեզ վրդովեւ հանգամանք
չունի. անիկա Բ. Դուռը չխորչեցնելու եւ
սկզբունքը անոր ընդունիլ տալու համար
մտածուած հնարք մըն է. այսուհետեւ
հաստատուելիք գրութիւնը հետզհետէ ա-
ւելի եւս պիտի գորանայ եւ երբեք չի
պիտի նուազի. որովհետեւ այն facteurները
որոնք այսքանը մեզի ստանալ տուին
օր ըստ օրէ պիտի աւելնան. այդ facteur-
ներն են. 1. Ռուսական պաշտպանութիւն,
2. Եւրոպական պաշտպանութիւն, 3. Տաճ-
կական տկարացում եւ քայքայում, 4. Հա-
յոց ներքին ուժերուն համերաշխ գործակ-
ցութիւնը, Հայոց մտաւորական եւ անտե-
սական զարգացումը եւ թիւով շատնալը:

Հայկական դատը շատ տագնապներ
անցուց եւ շատ ելեւէջներ ունեցաւ. եթէ
Պալքանեան պատերազմին անակնկալ յե-
ղաշրջումը չըլլար, մենք աւելի մեծ ար-
դիւնք պիտի ձեռք բերէինք. այդ յեղա-
շրջումը հայկ. դատին վրայ խորապէս
ազդեց. բայց tel quel ստացուածը մեծ
բան է. մեզի կը մնայ միայն անոր rende-
mentին մեծ ըլլալուն տշխատիլ այսու-
հետեւ. rendementին սակն ասոր հետ

կապուած է. ուրեմն ասկէ վերջն է որ խոհեմութեամբ լսութեամբ հեռատեսութեամբ աշխատելու ենք. հայկական հարցն այսօր իր գործնական շրջանին մէջ ուրք կոխեց: Ստացածնիս որոշ ժամանակամիջոցի մը համար է միայն, եւ անիկա մեր մշտնջենական ճակատագիրը չի ճշգրտ. խաղաղ զարգացումի էտաբ մը ապահովեցինք, ոչ աւելի ոչ պակաս:

Եթէ մտածենք զայն ձեռք բերելու համար մեր արամաբարձ միջոցներուն եւ պարագաներուն որոնց մէջ հայկական հարցը թաւալեցաւ շարունակ, արդիւնքը խիստ գոհացուցիչ է:

Մէկ ոյժ մը միայն որուն ես գոնէ անձնապէս՝ եւ գուն ալ ինծի հետ՝ փարած էի սկիզբէն ի վեր, 5 տարիէ ի վեր, ոյժ մը զոր, երբ անգլին բոլոր Հայերը կը հարուածէին, կը նախատէին, մենք կը փայփայէինք, ոյժ մը զոր յաջողեցանք Հայոց պաշտպան դարձնելու, ատիկա բրաւ ամէն բան. այդ ոյժը, բնիկ պէտք կա՞յ միթէ, ռուսական պետութիւնն է:

Հարկաւ ատոր լծորդեցինք միւս պետութեանց համակրութիւններն ալ, բայց հիմը եւ իրականը ռուս պետութեան պաշտպանութիւնն էր եւ ատոր շնորհիւ ձեռք բերինք ամէն բան. ան է որ այսօր

ալ կը խոստանայ ապագային աւելի ընդարձակել եւ հաստատուն ձեւի մը վերածել այսօր առնուած statute. մեր ողջմիտութեան, Ռուսիոյ հանդէպ պահպանութիւնք մեր մտերմական յարաբերութեան շնորհիւ այդ խոստումին իրագործումը պիտի ունենանք, թերեւս շատ աւելի մօտիկ թուականի մը մէջ, 10 տարուան լրանալէն առաջ:

Միայն վախ մը ունիմ շատ մեծ եւ ցաւ մը շատ խորունկ. այդ վախը, այդ ցաւը սա է որ Պոլսոյ Հայոց մէջ անիշխանական եւ խուժանափարական հոսանք մը ստեղծուած է եւ այդ հոսանքը զսպել կարելի չէ, եւ սակայն ասկէ վերջը մահաւանդ ազգին գործերը խոհեմութեամբ եւ հեռատեսութեամբ կառավարելու կարօտ են. ո՞վ պիտի կառավարէ զանոնք, մինչեւ հիմայ սեւը ներս ճերմակը գուրս վերջին վեց ամիսը անցուցինք եւ պետութիւններուն սա գաղափարը ներշնչեցինք որ մենք ներքնապէս շատ միացած, շատ discipline ազգ ենք. հաւատացին ատոր եւ ասիկա մեծ տպաւորութիւն գործեց վրանին. կը վախնամ որ ատոր մէջ խաբուած ըլլալնին չգգան եւ մեզի ցոյց տրուած յարգանքն ու համակրութիւնը չի պակսի:

Գ. ԶՁՐԱՊ

Առեւժ ալ հաւաք եղլ չեւ օր.
 և երբ եւ ներս շեւ
 զգլ շեւ
 Մի ահա — ինչ որ անոնք
 անոնք անոնք անոնք
 ԳԳ